

פרויקט בן-יהודה זקוק לעזרתכם. לחצו כאן לפרטים.

ספרי לנו מה שגוי

דואל:

זכרו שאין משמעות למספרי שורה או עמוד בטקסט רציף באינטרנט. אנא ציינו מספר פסקה, ו/או העתיקו כמה מלים סביב כל שגיאה, כדי להקל עלינו למצוא את הטעון תיקון.

רשימת הגהות:

נודיע לך בדואל כשנעיין בהגהות ונתקן את הטקסט.

שלח

נשמע לשמוע מה אהבת

דואל:

ההמלצה שלך:

(אנו מפרסמים המלצות ביומן הרשת שלנו)

[YouTube-פרויקט בן-יהודה: בפייסבוק](#) | [ב](#)

[יומן הרשת של פרויקט בן-יהודה](#)

שלח

זכרונות קוטיק – פרק רביעי

[לתוכן הענינים](#)

פרק רביעי

אבי משה - המשיכה לחסידות - השידוך - ר' לייזר,
הרב מגרודנה - אמי - אבי כחסידי נלהב - בריחתו אל
הרבי - מלחמתו עם סבא - החכירה - הרוויזור -
חסידי קאמניץ

משה, בנו של אהרן-לייזר, היה ילד מוצלח במיוחד. כבר כשמלאו לו

שתים-עשרה התחיל סבא לזמן שדכנים. הוא אמר להם שלבנו משה הוא רוצה בת של רב, ושל רב גדול!

השדכן, ר' ברל-מיכל, סיפר לו כי לרבה של קאמניץ^[1] יש אח, ר' לייזר, מורה הוראה בגרודנה,^[2] והוא חתנו של ר' הלל.^[3] ר' הלל עצמו הוא חתנו של ר' חיים מוולוז'ין,^[4] וזה כבר ייחוס אמיתי. ללייזר זה יש בת שמועמדת לשידוך, אבל השדכן פקפק אם יש בכלל טעם לדבר אתו על שידוך עם בן של סבורשצ'יק.

"אולי תוכל להשיג את זה דרך הרב שלנו" - הסביר השדכן; "אם הוא ירצה, עשוי לצמוח מזה שידוך."

הרעיון מצא חן בעיני אהרן-לייזר, והוא שלח את השדכן אל הרב, אך זה גירשו מעל פניו. "זו קצת חוצפה" - אמר הרב בכעס - "להציע לאחי הגאון שידוך עם סבורשצ'יק מקאמניץ."

אהרן-לייזר לא חשב הרבה. הוא הלך בעצמו אל הרב ואמר לו בזו הלשון: "יודע אתה, רבי, שיש לי ילד טוב בן שתים-עשרה... בוודאי שמעת עליו..."

הרב השיב בסבר פנים יפות: "אכן, שמעתי שלילד שלך יש ראש טוב."

"שמעתי גם" - המשיך אהרן-לייזר - "שלאחיד, ר' לייזר, הרב של גרודנה, יש בת שעומדת להשתדך, ואני רוצה להיות מחותן שלו. כסף אתן כמה שירצו, וממך אני מבקש שתהיה השדכן. אני יודע שאם תייעץ כך לאחיד הוא ישמע בקולך."

"השדכן ברל-מיכל סיפר לי" - המשיך סבא ואמר - "שמאוד כעסת עליו שהעז להציע לאחיד הגאון שידוך עם סבורשצ'יק. ובכן, אומר לך, רבי, ובקיצור: יש לך שתי אפשרויות, או שתסדר את השידוך או שתחפש לך עיירה אחרת. יש לך זמן עד אחרי שבת, ואם תסרב לסייע לשידוך, עליך לעזוב את קאמניץ עוד באותו יום."

כאן נחשפה כל עריצותו ופראותו של סבא.

הרב נותר המום, חיוור כסיד. הוא ידע היטב, שאם אהרן-לייזר אומר משהו, הוא לא יחזור בו. אצלו - עושים מה שאומרים, ומי יוכל לעמוד כנגדו? הוא ביקש אפוא מאהרן-לייזר שייתן לו ארכה בת שבועיים ואהרן-לייזר הסכים.

הרב קרא לכמה מבעלי הבתים החשובים, סיפר להם את פרטי המעשה וסיכס עמם עצה. בעלי הבתים נדהמו מאכזריותו של סבא; להכריח גאון כזה -

שקשור בעצמו עם הגאונים הגדולים: הגאון הגדול ר' לייב-איצ'ה^[5] הוא אחיה של הרבנית; ר' הלל - אביה; ר' חיים מוולוז'ין - הסבא; ר' איצ'לה מוולוז'ין^[6] - הדוד; הגאון הגדול ר' יחזקאל, שהיה חתנו של הגאון מוילנה, הוא אביו של ר' לייזר; ר' שמואל, רב הגליל במינסק, הוא סבו; ר' שמחה, הרב לשעבר של גרודנה, הוא סבא נוסף^[7]; ועוד שלושה אחים הם גאונים ורבנים בערים גדולות - להכריח אותו להשתדך עם בן של סבורשצ'יק, זה ממש רצח. אבל הכול אבוד. אהרן-לייזר אמר והוא ישיג את שלו, וכי לא כך היה מאז ומתמיד? הם לא יכלו ליעץ לו דבר.

וכך הוסכם שהרב יכתוב לאחיו, ר' לייזר שבגרודנה, ומה שיענה האח כן יהיה. הוא שלח את המכתב וקיבל תשובה לא צפויה, בערך בזו הלשון: "רואה אני, אחי, שזוהי גזירה משמים. מן הסתם זהו רצון ה', ועלינו להיות מרוצים ממשפטו. האם, לכל הפחות, החתן הוא ילד טוב? אם יוכל לצאת ממנו למדן אמיתי, אזי אפשר לקיים את השידוך."

הרב הביא את המכתב לאהרן-לייזר והראה לו את הכתוב. אהרן-לייזר, כמובן, נמלא שמחה. "עכשיו, רבי, אוסיף למשכורתך עוד רובל בכל שבוע" - הוא חייך את ידיו בהנאה - "אני מתכוון לנסוע לגרודנה ולראות את הנערה, אולי היא, חלילה, בעלת מום או מכוערת מאוד. את משה שלי אני כל כך אוהב, ואני רוצה להביא לו אישה מתאימה, לא רק מיוחסת."

הוא נסע לגרודנה יחד עם הרב, והנערה מצאה חן בעיניו. כתבו "תנאים" וקבעו את הנדוניה בסך אלף רובל. הוא ייתן להם שלוש שנות "קעסט" בקאמניץ; הוא גם ישכור מלמד עבור הבן, ואחר כך ישלח את בני הזוג לגרודנה כדי שהחתן יוכל ללמוד אצל חותנו. את הכסף עבור ה"קעסט" כבר ישלח לשם.

כשנחתמו ה"תנאים" היה החתן משה בן שלוש-עשרה והכלה שרה בת שמונה-עשרה או תשע-עשרה. אין פלא שאביה הסכים מיד לשידוך.

רבנים מכל המשפחה הגיעו לחתונה, וזו אכן היתה חתונה גדולה, ובמשך שמונה ימים שמחה כל העיירה. את ה"ש" הביאו בחביות, וה"עולם" שתה ושתה עד בלי די. המחותנים והרבנים נסעו לדרכם מרוצים מאוד. מעודם לא ראו חתונה כל כך גדולה, ומעודם לא ראו עיירה שלמה חוגגת ושמחה. אבל הם כלל לא שיערו, שאלה שהגיעו לסעודות המשתה באו, כמעט כולם, מאימה ולא מאהבה.

אהרן-לייזר חיפש למדן גדול שילמד את משה. הוא רצה שגם בנו יהיה רב.

אין זה דבר של מה בכך; סוף כל סוף הריהו נכנס עתה לחברה של רבנים וגאונים. הוא הביא עמו מבריסק למדן גדול, ר' אהרלה, וצירף לבנו עוד שלושה ילדים בני עשירים. הם נתנו לר' אהרלה מאה רובל עבור "זמן", כדי שילמד את ארבעת הילדים, שהיו אז כבר חתנים. עשרים וחמישה רובל ל"זמן" נחשבו באותם הימים להון עתק.

אבל בסופו של דבר נפל אהרן-לייזר בפת. הוא לא ידע שר' אהרלה אינו אלא חסיד גדול, שיהפוך את תלמידיו לחסידים ולא לרבנים. ר' אהרלה אכן טמן בלב תלמידיו את זרעי החסידות ועשה אותם לחסידים נלהבים, כאלה שמיד לאחר נישואיהם יברחו אל הרבי, הלא הוא ר' משה מקוברין,^[8] רבו של ר' אהרלה.

אהרן-לייזר היה - וזה מובן מאליו - "מתנגד" גדול, והרב היה "מתנגד" אף גדול ממנו - כשבאה לפניו יהודייה והתלוננה שבנה היה לחסיד, ציווה עליה לקרוע קריעה ולשבת שבעה. האח מגרודנה, ר' לייזר'קה, בוודאי שהיה "מתנגד" שרוף; סוף כל סוף, הלא הם צאצאיו של ר' חיים מוולוז'ין!

ובאמת, מיד לאחר החתונה, חמק משה מן הבית ונסע אל הרבי בקוברין. משה, שהכיר היטב את אביו, ידע בדיוק איזו מלחמה מצפה לו כשישוב.

הוא גם ידע שבהתנהגותו הוא ממיט חורבן על משפחת הגאונים המתנגדים של חותנו, שזוהי מכה קשה במיוחד לחותנו הצדיק, שקיווה כל כך שחתנו יהיה לרב, דבר שמעתה הוא חסר כל סיכוי. ואף על פי כן לא התחשב משה במאומה ועשה את שלו. הוא כלל לא דמה לאביו, וייתכן שאף היה ההיפך הגמור ממנו - ילד שקוע בהרהורים, שקט וירא שמים עד מאוד. ואף שידע שבהתקרבותו לחסידות הוא גורם עגמת נפש רבה לקרוביו, לא נתן לכך את דעתו. לבו לא נתן לו מנוח והוא נאלץ לעשות את מה שעשה.

אין צריך לומר איזו מכה נחתה פתאום על אהרן-לייזר. בנו קלקל לו את כל התכניות. כמה מאמצים השקיע כדי להשתדך עם מחותנים גאונים ולעשות את בנו לרב - מה צריך יותר מזה? ופתאום - הרי לך! מעודו לא יכול היה לשער, שדבר נורא ובלתי צפוי כמו זה יקרה דווקא לבנו.

ר' אהרלה המלמד ידע, שכאשר יתפרסם דבר נסיעתו של מוישלה אל הרבי, יעשה בו אהרן-לייזר שפטים. הוא לא המתין, נשא רגליו וברח. אהרן-לייזר, שלא ידע על בריחתו של ר' אהרלה, שלח שני דסיאטניקים כדי שיביאוהו אליו. כשנודע לו על מנוסתו של ר' אהרלה, מיהר לדרוש מן האססור, שיעמיד לרשותו שישה דסיאטניקים שכל אשר יאמר להם יעשו. מין דבר שכזה אסור היה לאססור לעשות, אבל כיוון שהתחשב בידידותו של סבא עם האיספראוויק,

מילא את בקשתו. או אז שלח אהרן-לייזר את הדסיאטניקים אל הבית שרכש ר' אהרלה עם הגיעו לקאמניץ, כדי שיפרקו לו את הגג. רק מרדכי-לייב, אחיו של אהרן-לייזר, התנגד לכך. "אסור לעשות את זה" - אמר - "כך לא מתנהגים יהודים". ברור לגמרי, שאלמלא איחר ר' מרדכי, ולו בשעה אחת, היה ביתו של אהרלה כבר מפורק לחלוטין.

לאחר מכן שלח אהרן-לייזר בעל בית נכבד לקוברין, כדי שיודיע לרבי שאם ברצונו לשבת בקוברין בשלווה ולנהוג שם כרבי חסידי, עליו לשלוח את בנו תיכף ומיד, ובאותו רגע, אל חותנו, ולהישבע שלעולם שוב לא יפתה אותו לבוא אליו. אבל ידו של הרבי קצרה מלהושיע. משה, הצעיר בן הארבע-עשרה, הפך לחסיד שרוף, ובמסירות נפש גדולה אמר לרבו: "רבי, נפשי קשורה בנפשך, אינני רוצה לעזוב אותך עד יום מותי." לשליח לא נותרה ברירה אלא להודיע למשה בשם אביו, שאם לא ישוב מיד הביתה ויישבע שלא יהיה עוד לחסיד, יאסר עליו לעבור את סף ביתו.

כמה שבועות בחצר הרבי עשו את משה לחסיד נלהב עוד יותר. הוא ידע כי לביתו אין הוא יכול לשוב, ולכן כתב למחותנו של אביו, ר' זליג אַנדאָרקעס,^[9] ושאלו אם הוא רשאי לבוא אליו ואם יוכל להגן עליו מפני זעמו של אביו. זליג ענה לו שהוא נוטל את האחריות על כתפיו, ועל כן הוא יכול לבוא לקאמניץ ולהתגורר עמו. וכך בילה משה כמה חודשים אצל זליג ואצל הרבי מקוברין.

חותנו, ר' לייזר, מורה ההוראה של גרודנה, כלל לא ידע על המתרחש. איש לא רצה לצערו.

ובינתיים, שרה, אישתו של משה, ילדה בן, והבשורה הגיעה אל ר' לייזר. הוא הגיע לרגל הברית לקאמניץ וביקר אצל אחיו הרב. או אז נודעו לו פרטי המעשה, והדבר, כמובן, עלה לו בבריאות. פלאי פלאים! איך נפל בפח עם בתו: מחותן - סבורשצ'יק, וחתן - חסיד, לא יכול להיות דבר גרוע מזה. הרי ברור כשמש, שאם משהו נהיה לחסיד, גם בניו ונכדיו יהיו חסידים, וכך יאבד דור אחר דור לטובת החסידות. בו במקום החליט כי על בתו להתגרש מבעלה, אם רק תיאות לכך. כאשר הלך הרב מגרודנה לראות את בתו, קיבל אותו אהרן-לייזר בכבוד גדול. הוא ניסה לדבר איתה ולהתרשם מתגובתה, אבל כל הדיבורים היו לשווא. בתו שרה אוהבת אהבה גדולה את בעלה. היא מרחמת עליו על שהוא נאלץ להתגלגל למקום זר ועל שחותנה לא מתיר לו לדרוך על מפתן הבית, אפילו לא לברית של בנו.

עתה הבין ר' לייזר שהכול אבוד. הוא האמין שזה עונש משמים, ואם זה רצונו של אלוהים - כך יהיה. הוא, ה'מתנגד' הגדול, החל אפוא לנסות ולהשכין

שלום בין המחנות לבנו. לאחר מאמצים גדולים עלה בידו להשפיע עליו להתרצות לדברי הפיוס של בנו. הרב, ר' לייזר ומשה באו יחדיו אל אהרן-לייזר, ומשה, שנפל בבכי על צוואר אביו, כמו בימים עברו, ביקש שהכול יחזור לקדמותו. בעניין החסידות - זה אבוד, זה פשוט משהו שאי אפשר לעקור מתוכך, אי אפשר להשתנות אפילו אם יהרגו אותך. האב התפייס והשלום חזר אל תוך הבית.^[110]

אהרן-לייזר עשה, כמובן, ברית יוצאת מן הכלל, כי המלך. כשהגיע הזמן לקרוא שם לתינוק ביקש ר' לייזר שיקראו לו על שם אביו, ר' יחזקאל, חתנו של הגאון מווילנה, ואילו אהרן-לייזר רצה שיקראו לתינוק על שם אביו שלו, ר' ועלוול, פרנס החודש. בסופו של דבר הסכימו על שני שמות: יחזקאל זאב.^[111] והתינוק הזה, שבגללו התקוטטו, הוא **אני**. אבי היה אז מבוגר ממני בארבע-עשרה וחצי שנים.^[112]

סבא חזר לאהוב את אבא, כמו לפני המריבה, ואבא התפנה לעסקי החסידות שלו. הוא הלך כל יום, גם בימות החורף, לטבול בבית המרחץ. קירותיו של בית המרחץ היו נקובים בחריצים ובחורים גדולים, ואל הבאר הקרה שבה טבל הובילו שמונה מדרגות קפואות, מכוסות קרח. הוא אפילו נסע לרבי בקוברין וביקשו שייסע במיוחד לאביו שבקאמניץ וינסה לשכנעו להחזיר את ר' אהרלה לעיירה, כדי שיוכל לשוב וללמד ילדים.

הרבי, ר' מוישלה, אכן עשה כן. הוא נסע לקאמניץ ונכנס היישר אל אהרן-לייזר יחד עם בנו. הרבי מקוברין, שהיה פעיל מאוד בין הצדיקים, זכה לקבלת פנים יפה, ואפילו נענו לבקשתו. כתבו אפוא לר' אהרלה שמותר לו לבוא, והלה לא חשב הרבה ובא. הוא הגיע והחל שוב ללמוד עם ילדים של בעלי בתים, ולאט לאט ובזהירות "עשה" מהם שנים-עשר חסידים.^[113] ביניהם היה גם יחזקאל, בנו של הרב מקאמניץ, שהיה נער מאוד מוצלח, עילוי, ממש ראש של גאון.^[114]

או אז שכרו להם כל החסידים הצעירים החדשים שטיבל מיוחד כדי להתפלל בו. אבא הצליח לקבל רשות מאביו, כך שהחסידים יוכלו להתפלל בנפרד. אבא כבר נטש את לימודי הגמרא. עתה התחיל ללמוד זוהר ומדרש ונהג מנהגי חסידות בענייני מקוואות וניגונים.^[115] כך בילה את כל ימיו ולילותיו - ועל כהונת רב כבר לא היה כל טעם לדבר.

סבא רצה להביא אותו אל הפריצים, כדי שיכירו אותו, אבל הבן כלל לא רצה לדבר עמם - ועם נשותיהם הפריצות, בוודאי ובוודאי שלא. בלית ברירה

החל סבא לחשוב איך לסדר למשה איזשהו עסק קטן.

בינתיים חיתן סבא גם את יוסל, בנו השני. הפעם הזאת בחר לו למחותן אריסטוקרט מביאליסטוק. שמו היה ר' שמעון "דייטש", מפני שכבר אז התנהג כאציל. היו לו בנות יפהפיות, ובמיוחד נודעה ביופיה בתו הבכורה, יוכבד. כיוון שכלתו הראשונה של סבא, בת הרב, לא היתה יפה והוא גם לא חיבב אותה, נמשך עתה סבא לשידוך עם משפחה מסוג אחר, כאלה שיש להם יהלומים על הידיים ופנינים יפות על הצוואר.

גם יוסל היה חסיד, והיה צריך לחפש עבור שניהם איזו פרנסה. או אז עלתה בדעתו של סבא התכנית הבאה. בכל קאמניץ וסביבתה אסור לקנות י"ש או בירה אלא אצל הפריץ אוסרביסקי. כפי שהוזכר לעיל, היו חייבים לשלם לו מס גם על שימוש במלח, טבק, נרות ועוד. בנוסף שילמו לו גם חמש קופיקות על כל סוס שנכנס לעיירה ליריד של יום ראשון, וגם על השימוש בשלוש טחנות המים. כל ההכנסות האלה היו שייכות לאוסרביסקי, שהפקיד עליהן מנהל מיוחד. אבל הלה ניהל זאת בצורה כזו, שלפריץ כמעט שלא נותרה הכנסה. המנהל העדיף לשלשל את הכסף לכיסו, ואת הפריץ, כפי שהיה מקובל, רימה והוליך שולל.

פעם, כשאוסרביסקי הגיע לביקור באחוזת פרוסקה, ניגש אליו סבא והציע שימסור לו בחכירה את כל הדברים הללו. עבור חכירה זו מוכן היה סבא לשלם אלף ומאתיים רובל לשנה, שעה שעד עתה קיבל הפריץ קדחת בלבד. ההצעה מצאה חן בעיני אוסרביסקי והם חתמו על חוזה חכירה לשלוש שנים.^[16]

סבא קיבל אפוא את החכירה, ודבר זה היה חידוש גדול בעיירה. כולם התפעלו מאומץ לבו, שכן מי מסוגל לריב עם כל העיירה? ומה יקרה אם משהו כן יבריח י"ש ולא יסכים לשלם? למי יש כוח למשימה כל כך קשה - לשמור על עיירה שלמה, שכולם ישלמו במדויק ושאיש לא יבריח כפי שתמיד היו רגילים.

כשקיבל לידי את החוזה ציווה סבא על השמש להכריז בבית המדרש הישן, כי ביום שלישי בערב נקראים כולם לאסיפה. כרגיל, כל העיירה הגיעה. כשאהרן-לייזר קורא לאסיפה מוכרחים לבוא, שאם לא כן יצטרכו לשלם יותר מסים. הוא שלח להביא את י"ח, סופר הקהילה, שיכריז מעל הבימה, שמכאן ואילך אסור לאיש בקאמניץ ובסביבתה לקנות י"ש אלא אצל ר' אהרן-לייזר, והתשלום על כל טאָפּ יהיה: עשרים ושבעה גרושן לבעלי בתי מרוח ושמונה-עשר גרושן לסתם אנשים. הוא הדין בבירה ובשאר הדברים, ישלמו לו כפי ששילמו עד עתה למנהל הקודם של הפריץ. מעכשיו עוברת החכירה לרשותו. ויחד עם זה הוא ייתן שלוש מאות רובל צדקה בכל שנה בשביל צורכי העיירה. פרצה מהומה גדולה, אבל בגלל הפחד, איש לא העז להתנגד ולאט לאט

התפזרו כולם.

לאחר מכן זימן אליו את כל המוזגים, בעלי בתי המרזח, ואמר להם שיש לארגן את המסחר ביל"ש בצורה אחרת. עד עתה כל מי שהיה לו בית יכול היה למכור יל"ש לאיכרים. בגלל זה התמוטטו עסקי היל"ש - על כוסית היו לוקחים ארבעה גרושן. מעתה, כשהחכירה ברשותו, יקנו יל"ש רק ממנו וישלמו עשרים ושבעה גרושן לטאָפּ. אבל עליהם להישמר מלסחור ביל"ש שלא נקנה ממנו, ומי שיתנהג בהתאם, ירוויח בקלות את כספו בחזרה.

ואחר כך שב והתרה בהם: "קודם, כאשר הפקיד פּוֹצ'וֹשֶׁה^[17] תפס אתכם בגניבה, הייתם חוטפים מכות. אצלי לא תקבלו מכות, חס וחלילה, אבל מי שיבריח יל"ש, יפסיק להיות מוזג. המחיר יהיה מעכשיו שלוש קופיקות לכוסית. הנה, הבאתי עבורכם כוסיות מיוחדות מבריסק. הן נראות כמו כוסות גדולות, אבל נכנס בתוכן מעט מאוד. עליכם למכור רק בכוסיות האלה ובשום אופן לא באחרות. לכולכם יש אותן כוסיות, ולכולם תהיה פרנסה. העיקר, לא צריך להתחרות זה בזה, לכולם תהיה פרנסה."

המוזגים התאספו אצל סבא וקבעו את מספרם של העוסקים בתחום במשך שלוש שנים, מספר שעליו אין לעבור. כל אחד מהם צריך היה לקבל רשיון שמתיר לו למכור יל"ש בצורה חופשית. ועם זאת, סבא התחייב להלוות כסף לכל מוזג שאין לו די כדי לרכוש את הרשיון. סבא ידע היטב לארגן את עסקיו. לאחר שהכול הסתדר, מסר סבא את ניהול החכירה לידי אבא, בשותפות עם אחיו מרדכי-לייב. הם סיכמו עם הפריץ שיספק להם את היל"ש בכמות הדרושה.

וכך היה נהוג בגביית האקציות: ^[18] במבשלה ישב מפקח האקציות, ^[19] שתפקידו היה להשגיח על כמות היל"ש שנמכרת למוזגים. אם הביאו הקונים חבית, מדד המפקח את גודלה ואת מספר הדליים שהיא יכולה להכיל, חתם אותה בחותמת המכס ונתן לבעל החבית אישור שיש בחבית שלו מספר מסוים של דליים. אחר כך רשם המפקח את מספר הדליים שנמכרו. את המס הביא בעל המבשלה אחת לחודש לבריסק, ללשכת האקציות. בעיירה היה מפקח נוסף, שצריך היה להשגיח שהמוזגים ימכרו את היל"ש אך ורק מחביות שנחתמו בחותם האקציות. אם מצא חבית ללא חותמת, ברור היה שזהו יל"ש מוברח.

סבא פתח בקאמניץ בית מרזח, ולשם הביאו חביות יל"ש גדולות - חמישים דליים בחבית, כלומר: כמאתיים טעפ. כיוון שזו היתה קנייה גדולה באמת, לא רצה הפריץ להתעסק עם חשבוניות המס, וסבא נטל את זה על עצמו. אחת לחודש היה שולח את כספי המס לבריסק, ובאסם התבואה עמדו שקים גדולים גדושים מטבעות כסף ונחושת שנדרשו כמה סוסים כדי לסחבם. ביום שישי באה כל

העיירה לקנות י"ש לכבוד שבת. באותו יום התגייסה כל המשפחה לעזור במכירה. ניצבו שם גיגיות מלאות י"ש, ומהן מדדו ומזגו לתוך הבקבוקים.

עכשיו, כשניהל סבא את חשבונות המכס, ישב אצלנו המפקח וחתם את כל החביות בחותם האקציז. המוזגים היו באים, כל אחד עם החבית שלו, והמפקח החתים את החביות ושמר על המוזגים שלא ירמו ויעלימו מס. אחר כך היה אבא מחתים אף הוא את החביות בחותמת משלו, כדי שהמוזגים לא ימכרו י"ש שמקורו מחוץ לחכירה שלו. וכך היו על כל חבית שתי חותמות, וכן מקל ארוך, שבאמצעותו ניתן היה למדוד את כמות הדליים שהכילה. פעם או פעמיים בשבוע, לפי איך שהתחשק להם, ערכו אבא והמפקח ביקורת בבתי המרזח שבעיירה. הם היו באים למוזג, מסירים את החותמות מן החבית ובודקים באמצעות מקל המדידה את כמות הי"ש שנותרה בה.

וכך זה התנהל: לפעמים התחשק להם לערוך ביקורת פתע, ואז שלחו את המשרת חצקל עם כמה גויים שהמציא מנהל הרישום לפי דרישה. אבל בעצם אף פעם לא היה צורך בדסיאטניקים. סבא, באמצעות האיספראוויניק, יכול היה לקבל מן האססור כמה דסיאטניקים שביקש; אף פעם לא סירבו לו. אבל המוזגים נזהרו מאוד, וחוז' מזה, הם ישבו אצלנו בחדר ששימש כמשרד חשבונות והעמידו פנים כאילו הם החברים הכי טובים שלנו. כל אלה בוודאי מנעו ביקורת רצינית.

המוזגים ישבו אצלנו בחדר החשבונות, וי"ש הרי היה שם תמיד - וגם שלחו להביא ברווזים צלויים, ושמחה גדולה היתה ליהודים. כדאי לציין, שמצבם של כל המוזגים שהיו קשורים עם סבא היה מצוין, וכמה מהם אף נהיו לעשירים גדולים. ובאשר לתשלומים האחרים כמו מלח, גרות, טבק ודברים אחרים - בהם לא התעניין סבא. כך התנהל הכול למישרין.

*

פעם אחת היה סבא בבריסק אצל האיספראוויניק, והלה סיפר לו כי הגיעה לאוזניו שמועה, שהגוברנטור עומד לשלוח רוויזור, עם סמכויות גדולות במיוחד, כדי לבדוק את רישומי האוכלוסין שבכל הפלך. הסיבה לכך קשורה בכמה הלשנות, שעל פיהן כשני-שלישים מהאנשים בכלל לא רשומים.^[20] האיספראוויניק פחד, שדווקא במחוז שלו ימצא הרוויזור העלמות רבות, וכתוצאה מכך הוא עלול לאבד את משרתו. סבא שאל אותו אם הוא מכיר את האיש, והאיספראוויניק ענה שכן, שהוא מכיר אותו היטב. הוא גאוותן גדול, בכלל לא חכם, נעלב מכל דבר קטן אבל הגון וישר.

"נו", - אמר סבא - "אם כן, תדאג לכך שאת הבדיקה הראשונה במחוז בריסק יערוך בקאמניץ. יהיה בסדר."

ויהי היום והרוויזור החל לנסוע על פני הגוברניה, וכבר נודע שהוא מצא בהרבה ערים רשימות אוכלוסין מזויפות, וייתכן בהחלט שפרנסי הערים הללו יגורשו לסיביר... אין צריך לומר שאימה ופחד נפלו על כולם. כולם דיברו על זה, שהרוויזור פשוט ממיט חורבן.

האיספראוויניק, אף ששם מבטחו בסבא, חשש מאוד מפני הרוויזור. אין זה דבר של מה בכך לאדם שכמותו שיתגלה ברבים שרשימות האוכלוסין שלו מזויפות. בעצת סבא כתב האיספראוויניק לאססור שבקאמניץ, שכאשר יגיע הרוויזור, יכין לו מקום מגורים בביתו של יונה טרינקובסקי, ולא, כנהוג, בביתו שלו. וכמו כן, שלא יתקרב אליו כלל ושלא יעמיד דסיאטניקים ליד דלתו. בקיצור, שלא יראה שום סימן שהוא יודע משהו. כל זה לפי עצתו של סבא.

סוף סוף הגיע הרוויזור, והאססור, שקיבל את פניו, הביאו לאכסניה של טרינקובסקי, שם הועמדו, לשימושם של הפריצים, חדרים עם רהיטים יפים וכלי שולחן מכסף.

סבא ידע על בואו יומיים מראש. הוא כינס את כל נכבדי העיר והשיא להם עצה, כי כל אלה שלא נרשמו כדין יעזבו מיד את העיירה, ואפילו אמהות ועולליהן. אסור שהרוויזור ימצא אף לא אדם אחד שאינו רשום כחוק. תמיד מקובל היה לתת לרוויזור מאתיים רובל, אבל הוא, סבא, ייתן הפעם הזאת שלוש מאות, ונקווה שהכול יסתיים בכי טוב. העצה נתקבלה, והפרנסים יצאו לשלח מן העיירה את כל ה'נעלמים'.

הרוויזור הגיע בעשר בבוקר במרכבתו הרתומה לשלושה סוסים. כבר בשעה שתים-עשרה שלח סבא משרת יהודי אל חדרו של הרוויזור, להודיע שהסבורשצ'יק הגיע והוא מבקש לשוחח עמו. הרוויזור ציווה עליו להיכנס. סבא, שעוד קודם לכן הורה לטרינקובסקי, בעל האכסניה, שידאג שאיש לא יסתובב בשטח בשעה שהוא מדבר עם הרוויזור, נכנס פנימה וסגר אחריו את הדלת.

בדרכו המקורית והנועזת החל סבא לדבר כפי שהיה רגיל: "פריץ יקר שלי, ה'סקזקה' של היהודים באמת אינה מדויקת. את זה אפילו הקיסר יודע, וזו הראיה הטובה ביותר לכך שאין מה לעשות בעניין זה, וכך נוהגים מימים ימימה. כל הרוויזורים שבאו כל שנה לבדוק את הרשימות קיבלו מאתיים רובל, חתמו שמצאו את הכול כשורה ונסעו לשלום. אבל אתה מין עקשן כזה, ולכן אתן לך שלוש מאות רובל, ותעזוב אותנו, שכן כמו שאני יהודי - אתה לא תשיג כאן שום

דבר. ואם אתה בכל זאת מתעקש, הרי שתגרום במעשיך עוול נורא בכך שתביא למאסרם של אנשים."

הרוויזור רתח מזעם וצווח: "נוכלים שכמותכם, אני אגרש את כולכם לסיביר, ואתה תהיה הראשון!"

סבא לא חשב פעמיים, החטיף לו שתי סטירות לחי מצלצלות, ובשקט ובלעג הפטיר: "דע לך שמאחורי הדלת עומדים האנשים שלי מוכנים ומזומנים. הם יוציאו אותך מכאן בתכריכים, ופה יהיה סופך... אם אתה רוצה להציל את חייך, אני דורש ממך רק דבר אחד: תישבע שאתה נוסע מכאן מיד ותסתלק לחלוטין מתפקיד גזלני שכזה." וכדי להפחיד אותו עוד יותר, החל סבא לצעוק: "קיווקה, חצקל, מושקה, בערקה^[21] - סקורי^[22]!"

הרוויזור, עדיין המום לגמרי מן הסטירות, עמד שפוף ובפיק ברכיים, וכשהוא מפוחד עד מוות נשבע לסבא שהוא כבר נוסע. אחרי שהתאושש קמעא, יצא עם סבא מן החדר וציווה לרתום את הסוסים. לא עברה מחצית השעה והרוויזור כבר היה מחוץ לקאמניץ.

כעבור כמה ימים קיבל סבא מכתב תודה מלא מחמאות מהאיספראוויניק, שהזמין אותו אליו לבריסק. כשהגיע סבא לבריסק סיפר לו האיספראוויניק כי הרוויזור בא אליו וסיפר לו על רשמיו מהנסיעה. על הסטירות הוא לא אמר מאומה. הוא סבור כי רשימות האוכלוסין אינן תקינות באף מקום, וכדי להתגבר על בעיה זו צריכים לחפש דרכים אחרות. צריך לשנות מן היסוד את צורת הרישום. נסיעה לביקורת פעם בשנה, אין בה כל טעם. יהודי אחד, הסבורשצ'יק מקאמניץ, אפילו אמר לו בפירוש, שמאז ומעולם היו הרשימות מזויפות...

או אז סיפר לו סבא את כל פרטי המעשה, עם הסטירות והאיומים, והאיספראוויניק כל כך התפעל, עד שכמה וכמה פעמים נישק את סבא על ראשו תוך שהוא מתפקע מצחוק. "אתה חכם מחוכם" - הוא לא פסק מלהחמיא לסבא - "אין מי שישווה לך! אבל בכל זאת תאמר לי, איך יכולת להסתכן ולעשות דבר כזה?"

סבא השיב לו, כי בעצם הוא סמך על מה שסיפר לו האיספראוויניק, שהאיש איננו חכם ושהוא גאוותן; בחור כזה תמיד טוב להפחיד ולהרביץ לו. החלק הפשוט ביותר, בעצם, הוא להחטיף מכות בפרצוף, משום שהאיש בוודאי יתבייש לספר על כך. האיספראוויניק היה מוקסם.

לאחר כמה חודשים הגיע רוויזור אחר. סבא העניק לו מאתיים רובל והוא הלך לדרכו לשלום.

סבא ביצר את חכירת הי"ש, ואת יתר ההכנסות שהגיעו מהתשלומים מן הטחנות ומשאר הדברים הוא החכיר בתשע מאות רובל לשנה. וכך עלתה לו כל חכירת הי"ש רק שלוש מאות רובל. לסבא עצמו היה בית מרזח, וגם לאחיו היה, ולשניהם לא היו רשיונות... הם מכרו באין מפריע. תמורת זאת ותמורת עזרה שניתנה לו כל אימת שנזקק לה, שילם סבא לאססור חמישה רובל בחודש.

קניית כמות גדולה של י"ש מחייבת תשלום גבוה של מכס האקציז, ופעמים רבות היתה זו מעמסה כבדה למדי. סבא קנה בפולין כמות גדולה של י"ש, שכן שם בכלל לא היה מכס כזה. בלילה מזגו את המשקה לתוך החביות, את החותמת לקחו בערמה מן המפקח בטענה שלא רוצים לגרום לו טרחה, וכך הכינו מראש הרבה חותמות, כאלה שמדביקים על מגופות החביות. בדרך זו היו כל החביות חתומות עם האישור על תשלום האקציז. לעתים היה המפקח, קודם שהלך לביתו, משאיר את החותמת במשך הלילה. מדוע לטרוח ולסחוב אותה הביתה? סוף כל סוף הוא מקבל מסבא חמישה-עשר רובל בכל חודש, בנוסף למשכורת הקבועה... [23]

בצורה כזו היו מביאים את האלכוהול מפולין, ומוכרים אותו יחד עם הי"ש שעליו שילמו את המכס. לי"ש מפולין היתה ארומה מצוינת, אבל זה היה חיסרון, משום שהדבר עשוי היה להתגלות בנקל. כדי להתגונן הפיצו שמועה שמזליפים לאלכוהול טיפות מיוחדות בעלות ניחוח משובח, וה'עולם' ביקש לשתות עוד ועוד. אחת לשבועיים הגיע רוויזור אחר לבדוק את עסקי הי"ש. אבל אלה נטלו שוחד ללא כל בעיה, ואם תחבו כסף בידם הם היו חותמים שהכול כשורה.

סבא הכניס לעסקי החכירה את כל הילדים, ובאמת כולם חיו ברווחה. המנהל הכללי של העסק היה אבי, משה, שגם ניהל את ספרי החשבונות. סבא רק שמר על העסק מרחוק וחדל לגמרי מן הניהול השוטף.

את עיקר זמנו הקדיש באותה עת לענייני הקהילה. אפילו את עסקיו עם הפריצים הפסיק, אף על פי שהיו כמה פריצים שהיו מעוניינים להתקשר אך ורק אתו. את הערבים בילה עתה סבא בבית. החדר תמיד היה מלא אנשים שביקשו להיוועץ בו. לאחד היתה בעיה אישית, לשני עניין הקשור בקהילה, השלישי בא כולו מלא זעם, הרביעי סתם ביקש עצה, וכך היו תמיד מהומה ורעש גדולים בחדר.

לאבא היה תפקיד שונה לגמרי בקהילה. הוא היה אדם שקט וטוב שנודע ביושרו. הוא לא דיבר הרבה, רק מילה פה ושם, אבל תמיד היה שווה לשמוע את דבריו. כשהיתה בוררות מסובכת, תמיד לקחו את אבא כשליש. [24] בדיבורו

המתון ובסבלנותו הרבה הצליח תמיד למצוא את האשם ולרצות את שני הצדדים. בשל כשרונו זה יצא שמו למרחקים, ואנשים הגיעו אליו לבוררות מבריסק ואפילו מביאליסטוק הרחוקה כשלושה-עשר מיל מקאמניץ.

על פניו של אבא היתה נסוכה תמיד בת צחוק נעימה, ועל כן כולם חיבבוהו. כשהיה אומר משהו, היו כולם עושים אונזם כאפרכסת. אורחות חייו בבית היו חסידיים. הוא התפלל בשטיבל החסידי, ובליל שבת היו באים אליו כמה וכמה מנייני אנשים - כולם חסידים - לסעוד על שולחנו. הם שרו ואכלו ורקדו עד חצות הלילה. בשבת בצהריים הם באו שוב, אכלו מינים שונים של קוגל, שתו י"ש, שרו ורקדו עד שעת בין הערביים, ואז הלכו לשטיבל להתפלל מנחה. אחרי התפילה הם סעדו בשטיבל את הסעודה השלישית. מביתו של אבא הביאו חלה גדולה ודג מלוח עם כמה בקבוקי י"ש, ואחרי שאכלו ושתו, שרו עד שהגיע זמן תפילת מעריב. כשעה לאחר צאת השבת שוב הגיעו כל החסידים לביתו של אבא. בישלו מרק קרופניק עם בשר, משקה ממילא היה בשפע, וכך שרו ורקדו החסידים כל הלילה. לפנות בוקר, כשהחסידים המבוססים שבו לביתם, הם העירו בדרכם את כל שאר בעלי הבתים משנתם.

אני זוכר איך כילד נהגתי לרוץ אחריהם. אהבתי את הדרך שבה העירו את האנשים משנתם. הם ידעו היטב עם איזה פריץ מנהל כל אחד מבעלי הבתים את קשרי המסחר שלו. כך למשל הם העירו את ר' לייזר פרוסקער, יהודי עשיר ומכובד: "ר' לייזר" - היו דופקים על תריסי ביתו - "דימאנסקי מחפש אותך". מובן שר' לייזר התעורר מיד, חצי חי חצי מת, פתח את הדלת ונתקל בפרצופם הצוחק של החסידים, שהורו לו לעשות דבר מה שמוטב שלא להזכיר... ככה היו מעירים את גדולי בעלי הבתים, ואף אחד לא נעלב ממש. היה שמח ומשעשע, וגם בעלי הבתים עצמם צחקו.

בבית אבא דלקו בליל שבת המון נרות, ואת השמחה, ההילולה והחגיגות שהיו שם במשך כל השבת פשוט אי אפשר לתאר. אינני יודע אם היתה בעוד איזשהו מקום בעולם שמחה כזו כמו שהיתה אצלנו בשבת.

לקאמניץ הגיעו חסידים - בכל שנה שישה או שמונה מן המפורסמים שבהם, וכולם התארחו, כמובן, בביתו של אבא. כל אחד מהם בילה כאן כשבוע, ובבית היתה אווירה של מעין יום טוב. אורח אחד נסע לדרכו, ולא עברו אלא כמה שבועות וכבר הגיע האורח הבא, וחוזר חלילה.

פעם בשנה הגיע הרבי בכבודו ובעצמו. ההכנות לביקורו נמשכו כשלושה שבועות, משום שלכבודו הגיעו גם חסידים מבריסק ומכל העיירות שבסביבה. כשהרבי הגיע, נפל על האנשים פחד גדול, כאילו היה זה הקיסר. כמה מאות

אנשים רצו לקראת העגלה שבה נסע הרבי וליוו אותו לתוך העיר בטקס מרשים. כבר סיפרתי, שכל חסיד רעד מפני הרבי וחש את אימת המלכות. הרבי התארח אצל אבא, והכבוד הזה עלה לאבא כמה מאות רובל. שחטו שוורים, אווזים ותרנגולי הודו וערכו סעודות לשלוש מאות איש. החסידים אכלו, חטפו "שיריים" [\[25\]](#) ושרו.

בימים הספורים שהרבי בילה עמנו, לא דאג אף חסיד לעסקיו. אבא, המחושב כל כך, היה בימים אלה נלהב מהתעסקותו עם האורח המיוחד. אני ממש מתקשה לתאר את השמחה וההתלהבות שאחזו בחסידים. כל חסיד דימה בלבו שמלאכים ושרפים סובבים את הרבי. רגליהם וזרועותיהם של החסידים פשוט רעדו מרוב האהבה שרחשו לו, והם הביטו בו כאילו היה אלוהים. כשהרבי נסע, נסעו עמו כל החסידים, ואבא נותר הרוג מרוב עייפות. סוף סוף אין זה דבר של מה בכך, הוא עבד קשה שבוע שלם, ימים כלילות.

בקאמניץ הלכו החסידים ונתרבו. קמעא קמעא נצטרפו שלושה מניינים של חסידים. רובם היו חסידי סלונים, אך היו גם שלושה חסידי קוצק, ארבעה של קארלין וכמה של נסכין! [\[26\]](#)

תמיד היו להם מין עסקים שכאלה, שהיו מעין יום טוב. לזה היה יאָרצייט [\[27\]](#) של רבי אחד, ולזה של רבי אחר, והנה יאָרצייט של משה רבנו. [\[28\]](#) והנה חנוכה, ראש חודש, עשרה בטבת, ט"ו בשבט, פורים, שושן פורים, פסח, ל"ג בעומר, שבועות! בתשעה באב שפכו דליי מים מתחת לגרבי המתפללים. [\[29\]](#) היו מכינים בערעלעך [\[30\]](#) כאלה, שאם נדבקו לזקן, היה קשה מאוד להוציאם. החסידים עשו את זה אחד לשני, הבערעלעך הסתבכו בשערות הזקן וכולם התפקעו מצחוק. אחר כך נהגו ללכת לבית הקברות. אבל שם גדלו הבערעלעך, ושוב הסתבכו הבערעלעך בזקנים. תשעה באב היה אפוא יום של צחוק ושעשועים; [\[31\]](#) בט"ו באב [\[32\]](#) - שוב סעודות, ולסליחות הראשונות [\[33\]](#) הכינו סעודה מיוחדת - קרופניק.

אלה שנסעו לרבי לראש השנה, שתו יין ימים שלמים, מסיום התפילה ועד חצות הלילה. בליל יום כיפור שרו, ובסוכות, בשמחת בית השואבה ובכל חול המועד, השתכרו ושרו. וכל זה היה בביתו של אבא.

אבא עישן מקטרת, שלא משה מפיו ימים שלמים. על פניו היה נסוך חיוך שמעולם לא סר ממנו, לא בשמחה ואף לא באבל גדול. מעולם לא ראו אותו בוכה. ברור שכאשר הצטער היה עצוב מאוד, אבל אף פעם לא הראה זאת. הוא היה חסיד אמיתי וטוב, מתוך הכרה פנימית. תמורת שעה אחת במחיצת הרבי

היה מוכן לוותר על עולם ומלואו. אף פעם לא ראו אותו כועס. עם מקטרתו בפיו היה מתהלך ומחייך, טוב ולבבי. הוא לא היה צבוע. לנשים, רווקות ונשואות, התייחס באדיבות, חילק להן מחמאות ואף ידע להתלוצץ אתן. שום דאגות פרנסה לא היו לו, כלומר - הוא הרחיק את הדאגות מלבו, משום שבתוך תוכו האמין כי העולם הזה אינו אלא פרוזדור. הצרות שיש לאדם בעולם, כמו גם הטוב מנת חלקו - הכול הבל הבלים. אפילו בעסקיו לא שכח זאת ואף פעם לא ראה את עצמו כאיש עסקים אמיתי.

לתוכן הענינים

לדף הראשי של פרויקט בן-יהודה

[1] על רבה של קאמניץ, אברהם-דוב הלוי בן יחזקאל, ראו לעיל בפרק א, סמוך להערה 154.

[2] הכוונה לר' אליעזר הלוי מגרודנה (נפטר בשנת 1853), בנו של ר' יחזקאל מבוברויסק. בשנת 1833, לאחר שנפטר חותנו, ר' הלל פריד, שימש מו"ץ (=מורה צדק; רב המורה דיני איסור והיתר) בגרודנה. ראו: א' שטרן, מליצי אש, א-ג, ווראנוב תרצ"ב-תרצ"ח (דפוס צילום: ברוקלין 1962), ה' אדר, סימן סב; ש"א פרידנשטיין, ספר עיר גבורים, יכלכל קורות עיר הוראדנא מראשית ימי הוסדה, ווילנא תר"ס, עמ' 87-88.

[3] הכוונה לר' הלל פריד מגרודנה (נפטר בשנת 1833). משנת 1813, לאחר שנפטר ר' שמחה אביו, שימש מו"ץ בגרודנה (בשל סכסוכי רבנות, לא כיהנו עוד רבנים בגרודנה למן שנת 1818, אלא רק דיינים. ראו: עיר גבורים, שם, עמ' 55). לאסתר, בתו של ר' חיים מוולוז'ין, נישא בנישואים שניים. מקצת חידושי נדפסו בתוך שו"ת חוט המשולש, ווילנא תרמ"ב, ובהקדמה לספר זה נמסר כי קודם שעבר לגרודנה לימד עשר שנים בישיבת וולוז'ין. ראו עוד: עיר גבורים, שם, עמ' 77-78 (נוסח מצבתו); מליצי אש, שם, ב' אדר, סימן כו; ד' אליאד, אבי הישיבות, ירושלים תשנ"א (לפי המפתח).

[4] ר' חיים מוולוז'ין (1749-1821) - מגדולי תלמידיו של הגאון ר' אליהו מוויילנה. ייסד את הישיבה הידועה בוולוז'ין והיה ממעצבי דמותה של יהדות ליטא הלבדנית. ראו עליו: ש' שטמפפר, הישיבה הליטאית בהתהוותה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 25-54; אליאד, שם. לאחר מותו עמד בראש הישיבה בנו, ר' יצחק.

[5] הכוונה לר' אליעזר יצחק פריד מוולוז'ין (1809-1853), בנו של ר' הלל מגרודנה. נשא לאישה את רבקה, בתו של ר' יצחק מוולוז'ין שהיה דודו. הוא ירש את מקומו של ר' יצחק כאב"ד וולוז'ין וכראש הישיבה. ראו: מליצי אש (לעיל, הערה 2), י"ט אלול, סימן רמט; הישיבה הליטאית, שם, עמ' 60, 66-72; אבי הישיבות (לעיל, הערה 3), לפי המפתח. תשובותיו בהלכה וחידושי נדפסו בשו"ת חוט המשולש (לעיל, הערה 3).

[6] ר' יצחק מוולוז'ין (1790-1849) - בנו ותלמידו של ר' חיים מוולוז'ין וממלא מקומו בראשות הישיבה. ראו: הישיבה הליטאית, שם, עמ' 55-66; אבי הישיבות, שם, לפי המפתח.

[7] על ר' יחזקאל מבוברויסק, ר' שמואל ממינסק ור' שמחה בן מרדכי פריד (אביו של ר' הלל וחותנו של ר' יחזקאל), ראו לעיל, פרק א, הערות 156, 158, 162.

[8] על הצדיק ר' משה פלייר מקוברין (נפטר 1858), ראו: מ"ח קליינמאן, אור ישרים, פיעטרקוב תרפ"ד, עמ' 50-167; ז' רבינוביץ, החסידות הליטאית, ירושלים תשכ"א, עמ' 127-135; הנ"ל, "מכתבי בקשה מאת גאוני ליטא אל אדמו"ר חסידי ליטא באמצע המאה התשע-עשרה", ציון, לג (תשכ"ח), עמ' 180-189. גם יהל"ל, שהיה נכדו של הצדיק, סיפר עליו בזיכרונותיו, ראו: י"ל לוי, זכרונות והגינות, ירושלים תשכ"ח, עמ' 32, 36-39.

[9] זליג היה בעל בית מרוח מקומי. בנו, ברל-בנדט, נשא לאישה את בתו הבכורה של אהרן-לייזר (ראו להלן בפרק יב). המילה "אנדארקעס" - שהיתה, ככל הנראה, כינוי של זליג - מקורה אוקראיני ומשמעה בגד צמר של נשים, ראו: גרויסער ווערטערבוך פון דער יידישער שפראך, ג, ניו-יורק וירושלים תשל"ב, עמ' 1485.

[\[10\]](#)

מקרה זה הסתיים בכי טוב, אך היו גם מקרים אחרים. על נער שנמשך לר' משה מקוברין ואביו המתנגד לא הסכים לראותו עוד עד יום מותו, ראו: נ' ברוידא, "פרקי זכרונות", פנקס סלונים, ג, תל-אביב תשל"ב, עמ' 105; על שני אחים מברסק שנסעו לרבי מנסכ"ז ואביהם ישב עליהם שבעה ומיאן לראותם, ראו: מ' פוחצ'בסקי, "בית אבותי בברסק", אנציקלופדיה של גלויות: בריסק דליטא, ירושלים ותל-אביב תשס"ו, עמ' 174-175.

[\[11\]](#)

זאב הוא השם העברי של וועלוול (וולף).

[\[12\]](#)

קוטיק נולד בשנת 1847, ומכאן שאביו משה נולד בשנת 1832 או 1833.

[\[13\]](#)

ר' אהרלה מקאמניץ היה דמות חשובה בקרב חסידי קוברין וסלונים (ראו גם להלן בפרק טו, סמוך להערה 23). הוא נפטר בשנת 1866, בהיותו כבן חמישים וחמש. מעט חומר עליו הביא נכדו, מ"ח קליינמן מברסק, ומעניין במיוחד העיבוד הישיר שעשה, אולי מתוך זיכרונותיו של קוטיק: "כאשר נודע שמו [של אהרלה] לגאון ולתפארת, קבלו הגאב"ד ביחד עם גביר ופרנס העיר דק"ק קאמעניץ דליטא [=הכוונה לר' אברהם-דב ולאחר-לייזר קוטיק] לרב ומורה עבור בניהם, אברכים מופלגים, כאשר היה מלפנים בישראל, ללמוד עמהם בחריפות ועמקות, וקבע שם דירתו. וממנו החל לזרוח אור החסידות בקאמעניץ, כי מלבד אשר הראה לתלמידיו עוצם כוחו בחריפות ובקיאיות, עוד נוסף על זה הפיח בהם רוח חיים, רוח דעת ויראת ה'... לחסות תחת... רבינו משה מקאברין... (אף כי אין רוח אביהם נוחה מזה וכמו כן אנשי העיר, כי קאמעניץ היתה עיר שכולה מתנגדים ודרך החסידות היה זר בעיניהם, ואש בערה בקרבם וקול שאון מעיר לערוך מלחמה וקרב נגדו. אף עכ"ז מפני יראתם שלא יכזה בגחלת ת"ח שמרו פיהם ולשונם לדבר סרה עליו), והיה כל מבקש ה', יצא ונלוה אליהם והיו למנין עשרה... וקבעו מקום מיוחד לתפלתם..." (אור ישראל [לעיל, הערה 8], עמ' 62-63).

[\[14\]](#)

על יחזקאל בן הרב ראו בהרחבה להלן, פרק כ.

[\[15\]](#)

על חשיבותה של הטבילה במקווה בחסידות, ראו: א' וורטהיים, הלכות והליכות בחסידות, ירושלים תש"ך, עמ' 66-68, 144-145; על מקומם של הגיונים בחסידות, ראו: מ"ש גשורי, הניגון והריקוד בחסידות, תל-אביב תשס"ו.

[\[16\]](#)

כפי שהוסבר לעיל (פרק א, הערה 31) הכוונה היא לחכירה כללית, שבמקרה זה עיקרה היה מונופול על ייצור ומכירת היי"ש. בחכירת היי"ש ובמערכת הפקידות הכרוכה בה עסקו אלפי משפחות יהודיות בתחום המושב וטיפוס החוכר (ה"אקציזניק" או ה"אטקופצ'יק") - שהיתה לו השפעה ניכרת גם בהפצת ההשכלה והרוסיפיקציה ושהיה שנוא על בני החברה המסורתית - זכה לתיאורים רבים בספרות התקופה (למשל: כתבי יהודה ליב גורדון - פרוזה, תל-אביב תש"ך, עמ' צה; כל כתבי מנדלי מוכר ספרים, תל-אביב תשכ"ו, עמ' רלד-רלו). ראו: א"א פרידמן, ספר הזכרונות (תרי"ח-תרפ"ו), תל-אביב תרפ"ו, עמ' 22; א' צ'ריקובר, יהודים בעתות מהפכה, תל-אביב תשי"ח, עמ' 181-184; י' סלוצקי, העיתונות היהודית-רוסית במאה העשרים, תל-אביב תשל"ח, עמ' 18-19; מ' לוי, ערכי חברה וכלכלה באידיאלוגיה של תקופת ההשכלה, ירושלים תשל"ו, עמ' 88-89, 96, 105, 240-242.

[\[17\]](#)

במקור: "דער רזאנצע פאטשאשע". איש זה נזכר גם להלן בפרק י, סמוך להערה 10 (ושם: פאטשאשע).

[\[18\]](#)

גביית האקציה הוסדרה בחוק בשנת 1850. נקבע אז כי רק סוחרים אמידים (כאלה שבזכות רכושם הרב היו רשומים ב"גילדה הראשונה") רשאים לחכור בתי מזיגה לתקופה של ארבע שנים, ובתמורה עליהם לשלם לאוצר מס קטן על כל כמות יי"ש שהם מוכרים. שיטה חדשה זו זעזעה את המערכת הכלכלית הקודמת, שנבנתה על בסיס המוני פונדקאים זעירים הפזורים בכל מקום, ויצרה שכבת מתעשרים קטנה. לאחר מלחמת קרים הועברה הגבייה לידי חוכר אחד - הברון יוזל גינצבורג - ובידו הושארה עד שנת 1865, ראו להלן בפרק ז, הערה 1.

[\[19\]](#)

במקור: "סמאטריטעל" (smotritel), ראו: *Dictionary of Russian Historical Terms* (לעיל, הערה 17), עמ' 130. בספרות ההשכלה העברית הוא מכונה "משגיח העיר" (ראו למשל: מ"א גינצבורג, קרית ספר, ווילנא תר"ח, עמ' 83). על משגיחי האקציה, שמונו בידי החוכרים, ראו: יעקב הלוי ליפשיץ, זכרון יעקב, ב, קובנה תרפ"ז, עמ' 54-55; ב"צ דינור (עורך), מכתבי אברהם מאפו, ירושלים תש"ל, עמ' 36; כרם חב"ד, 2 (תשמ"ז), עמ' 80-87.

[\[20\]](#)

רישומי האוכלוסין ("סקצקה") נערכו כדי לשפר את גביית המסים וכדי לאתר את חייבי הגיוס לצבא. היהודים שלא נרשמו כדין, היו חסרי תעודות אזרח, וכונו "נעלמים"; ראו לעיל בפרק א, הערות 7-9.

[\[21\]](#)

אלה היו משרתי הגברתנים של אהרן-לייזר, ראו להלן בפרק ז, סמוך להערה 7. קיווקה הוא כינוי חיבה ביידיש לשם עקיבא.

[\[22\]](#)

ברוסית: מהרו.

[23] יהודים במקומות שונים פיתחו שיטות הערמה רבות כדי לחמוק מתשלום האקצז. ראו למשל: ח' צ'מרניסקי, עיירתי מוטילי, תל-אביב תשי"א, עמ' 52-53.

[24] שלישי - בורר. סכסוכי ממונות נדונו בבית דין המכונה זבל"א (זה בורר לו אחד). שני הצדדים בחרו כל אחד את הדיין הרצוי לו וביחד הסכימו על דיין שלישי, שכונה שלישי.

[25] "שיריים" - כינוי לשירי סעודתו של הצדיק. החסידים נהגו לחטוף פיסות חלה או עוגה, שמהן טעם הרבי, והנהנה מהן חשב זאת לעצמו כזכות גדולה וכסגולה. ראו: הלכות והליכות בחסידות (לעיל, הערה 15), עמ' 167-169.

[26] במקור: "סוכאווזש". הכוונה לעיר נסכיז (Niesuchojeze) שבולין, שם פעל באותה עת הצדיק ר' יצחק מנסכיז. ראו: ש' ספקטור (עורך), פנקס הקהילות: פולין, ה', ווהלין ופולסיה, ירושלים תש"ן, עמ' 139; ולהלן, פרק כב, הערה 11. על העדות החסידיות השונות בקאמניץ ראו להלן בפרקים ה (חסיד קוצק), יד (חסיד סלונים וקארלין), טו, כ, כד ועוד.

[27] יאָרצייט - יום השנה לפטירת קרוב משפחה, שנוהגים לציין במנהגים מיוחדים כגון הדלקת נר נשמה, אמירת קדיש, לימוד משניות ועלייה לקבר. חסידים נודעו בחיבתם לציין את ימי פטירתם של צדיקים. בימי פטירתם של צדיקים נמנעו חסידים מלומר תחנון ונהגו לערוך בבית הכנסת סעודה מיוחדת (ראו: הלכות והליכות בחסידות [לעיל, הערה 15], עמ' 225-228).

[28] הכוונה ל' באדר, שהוא יום לידתו ופטירתו של משה רבנו על פי מסורת המובאת בתלמוד (מגילה, יג ע"ב).

[29] בתשעה באב ישבו המתפללים חלוצי נעליים על רצפת בית הכנסת. מנהג משובה זה - הרטבת הרצפה במים - אינו מוכר לי ממקורות אחרים.

[30] בערעלעך - פרות צמחים קוצניים, שילדים נהגו להשליך בתשעה באב על המתפללים הקוראים קינות; השו': "קיים מנהג אצלנו לזרוק ברקנים (בערעלאך בלע"ז) לתוך זקני תלמידי חכמים בשעת אמירת קינות בתשעה באב, ולשם זה היינו מכינים תלי תלים של אותם הברקנים ואוגרים אותם לתוך שקים, ומחסנו היה בבית העלמין... קלענו לתוך זקנים סבוכים, ודוקא של יהודים שהיתה טינה בלבנו עליהם... ברקן שקנה שביתה בתוך הזקן לא בנקל הוצא משם" (ש' זלצמן, מן העבר - זכרונות ורשומות, תל-אביב תש"ד, עמ' 73). ראו גם: ש' לוי, מזכרונות חיי, א, תל-אביב תרצ"ה, עמ' 69. על מנהגי תשעה באב, ראו: יו"ט לוינסקי (עורך), ספר המועדים - תשעה באב, תל-אביב תשי"ז, עמ' 288-289; י' זימר, עולם כמנהגו נוהג - פרקים בתולדות המנהגים, הלכותיהם וגלגליהם, ירושלים תשנ"ו, עמ' 186-187.

[31] שעשועי תשעה באב - המנוגדים כל כך לאבל המאפיין את היום - אכן עוררו תמיהה רבה. "בהיותי בן שש-שבע שנים השתתפתי גם אני במשחק זה" - סיפר הרב מימון בזיכרונותיו - "אבל כשהייתי בן תשע שנים הייתי תמה על המנהג המוזר ומתבייש בפני עצמי: איך זה ייתכן כי ביום אבל האומה... יקומו הילדים ויצחקו לפנינו בקוצים וברקנים ואף אחד מקהל המתאבלים, ומהם רבנים חשובים... אינם מוחים על כך" (י"ל הכהן מימון, למען ציון לא אחשה, א, ירושלים תשי"ד, עמ' 103-104).

[32] ט"ו באב - יום חג עתיק שעליו נאמר במשנה, כי "לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכיפורים" (תענית פ"ד, מ"ח). יום זה היה מקובל בקהילות מזרח אירופה גם כמועד סיום הלימודים ב"חדרים" ובישיבות, ראו: נתן נטע הנובר, יון מצולה, ונציה תי"ג; מהדורת צילום: סיפורי הגזרות בשנות ת"ח ות"ט, ירושלים תשמ"ב, עמ' 42-43.

[33] סליחות - סוג מיוחד של פיוטים שבהם מבקש המתפלל סליחה ומחילה על חטאיו. הן נאמרות בתעניות ציבור ובעיקר (על פי מנהג אשכנז) בשבוע הקודם לראש השנה ובמהלך עשרת ימי תשובה. הסליחות הראשונות נאמרות במוצאי השבת שלפני ראש השנה.